

६५ वनरक्षकांना मानिव दिनांक (Deemed Date) पदोन्नती देण्यासंबंधीच्या सेवा-प्रकरणाचा सविस्तर विश्लेषणात्मक अहवाल

कलम १: विवादाची ओळख

हा अहवाल महाराष्ट्र शासनाच्या वन विभागातील ६५ वनरक्षकांच्या सेवा-ज्येष्ठता आणि पदोन्नतीशी संबंधित एका अत्यंत गुंतागुंतीच्या आणि प्रदीर्घ काळापासून प्रलंबित असलेल्या विवादाचे सखोल विश्लेषण करतो. या प्रकरणाच्या केंद्रस्थानी, संबंधित कर्मचाऱ्यांनी केलेली एक प्रमुख मागणी आहे: त्यांना वनपाल पदावर १५ मार्च २००८ पासून 'मानिव दिनांक' (Deemed Date) पदोन्नती देण्यात यावी. ही तारीख त्यांच्यासाठी वनपाल पदाच्या प्रशिक्षणाची सुरुवात होती आणि याच तारखेपासून त्यांना सेवा-ज्येष्ठता, वेतननिश्चिती आणि इतर सर्व आनुषंगिक लाभांसाठी पात्र मानले जावे, अशी त्यांची भूमिका आहे. हा वाद केवळ एका पदोन्नतीपुरता मर्यादित नसून, तो शासनाच्या प्रशासकीय धोरणातील विसंगती, कायदेशीर भूमिकेतील विरोधाभास आणि त्यामुळे कर्मचाऱ्यांमध्ये निर्माण झालेल्या तीव्र अन्याय भावनेचे प्रतीक आहे.^१

१.१. केंद्रीय दावा

विवादाचा मूळ आधार 'बहुजनाय वनविभाग अधिकारी व कर्मचारी संघटना' या नोंदणीकृत संघटनेने पीडित ६५ वनरक्षकांच्या वतीने मांडलेली भूमिका आहे. संघटनेच्या म्हणण्यानुसार, हे ६५ वनरक्षक त्यांच्या संबंधित प्रशिक्षण तुकड्यांमध्ये प्रथम क्रमांकाने उत्तीर्ण झालेले गुणवत्ताधारक होते. याच गुणवत्तेच्या आधारावर, शासनाने त्यांना 'विशेष बाब' म्हणून दादासाहेब चौधरी वन प्रशिक्षण विद्यालय, पाल येथे वनपाल पदाच्या प्रशिक्षणासाठी पाठवले. हे प्रशिक्षण १५ मार्च २००८ रोजी सुरू झाले.^१ संघटनेचा युक्तिवाद असा आहे की, ही प्रशिक्षणासाठीची निवड प्रक्रियाच त्यांची वनपाल पदासाठीची निवड होती. त्यामुळे, त्यांच्या प्रशिक्षणाचा पहिला दिवस म्हणजेच १५ मार्च २००८, हाच त्यांच्या पदोन्नतीचा मानिव दिनांक मानला पाहिजे. याउलट, शासनाने नंतरच्या काळात कायदेशीर प्रक्रियेत घेतलेल्या भूमिकेमुळे आणि प्रशासकीय दिरंगाईमुळे या कर्मचाऱ्यांचे मोठे आर्थिक आणि सेवा-ज्येष्ठतेसंबंधी नुकसान झाले आहे, जे दूर करणे आवश्यक आहे.^१

१.२. प्रकरणातील पक्षकारांची ओळख

या जटिल प्रकरणात तीन प्रमुख पक्षकार आहेत:

- दावेदार (The Claimants):** महाराष्ट्रातील विविध वनवृत्तांमधील ६५ वनरक्षक (ज्यांपैकी ६३ जणांची यादी उपलब्ध आहे) हे मुख्य दावेदार आहेत. त्यांचे प्रतिनिधित्व **बहुजनाय वनविभाग अधिकारी व कर्मचारी संघटना, महाराष्ट्र राज्य** ही संघटना करत आहे.^१
- प्रतिवादी-प्राधिकरण (The Respondent-Authority):** महाराष्ट्र शासन, विशेषतः **महसूल व वन विभाग** आणि **प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (PCCF), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर** यांचे कार्यालय, हे या प्रकरणात प्रतिवादी आणि निर्णय घेणारे प्राधिकरण आहे.^१
- विरोधक (The Antagonists):** संघटनेच्या निवेदनानुसार, ठाणे वनवृत्तातील शहापूर वनविभागातील काही "माथेफिरुनी" (हेकट/स्वैर वृत्तीचे) वनरक्षकांनी या ६५ कर्मचाऱ्यांच्या

प्रशिक्षणाला सर्वप्रथम महाराष्ट्र प्रशासकीय न्यायाधिकरण (MAT), मुंबई येथे आव्हान दिले. त्यांच्या या कायदेशीर हस्तक्षेपामुळे हा वाद निर्माण झाला आणि मूळ प्रशासकीय निर्णय बाधित झाला.¹

१.३. मूळ संघर्ष

या संपूर्ण विवादाचे मूळ, वन विभागातील एका जुन्या, गुणवत्तेवर आधारित पदोन्नतीच्या प्रथेमध्ये आणि त्यानंतर लागू झालेल्या वैधानिक भरती नियमांमध्ये असलेल्या मूलभूत विरोधाभासात आहे. एका बाजूला, शासनाने या ६५ वनरक्षकांना त्यांच्या गुणवत्तेच्या आधारावर 'विशेष बाब' म्हणून प्रशिक्षणासाठी पाठवून त्यांच्या मनात पदोन्नतीची एक कायदेशीर आणि रास्त अपेक्षा (Legitimate Expectation) निर्माण केली.¹ मात्र, दुसऱ्या बाजूला, जेव्हा या निर्णयाला न्यायालयात आव्हान दिले गेले, तेव्हा त्याच शासनाने असा युक्तिवाद केला की ज्या नियमाच्या (प्रशिक्षण विद्यालयाच्या घटनेतील कलम ११) आधारे ही कारवाई केली गेली, तो नियम १९८७ च्या भरती नियमांनंतर रद्दबातल झाला होता.¹ शासनाच्या या प्रशासकीय आणि कायदेशीर भूमिकेतील दुटप्पीपणा हाच या ६५ कर्मचाऱ्यांच्या अन्याय झाल्याच्या दाव्याचा मुख्य आधारस्तंभ आहे. संघटनेच्या निवेदनांमध्ये वापरलेली "शासनाकडून झालेला अन्याय" आणि "मानसिक छळ... कौटुंबिक-आर्थिक मानहानी" यांसारखी भाषा, हा वाद केवळ सेवा-ज्येष्ठतेच्या तांत्रिक मुद्द्यापुरता मर्यादित नसून, तो प्रशासकीय विश्वासघाताच्या भावनेशी जोडला गेला असल्याचे स्पष्ट करते.¹

कलम २: ऐतिहासिक संदर्भ: वन विभागातील पदोन्नती मार्ग (१९८७-२००७)

या ६५ वनरक्षकांच्या प्रकरणाची मुळे समजून घेण्यासाठी, वनरक्षक ते वनपाल या पदावरील पदोन्नतीच्या नियामक चौकटीत झालेल्या बदलांचा आणि त्यातून निर्माण झालेल्या धोरणात्मक संदिग्धतेचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. याच संदिग्धतेमुळे हा वाद निर्माण झाला.

२.१. १९८७ पूर्वीची गुणवत्ता-आधारित प्रोत्साहन योजना

१९८७ पूर्वी, शहापूर आणि पाल येथील वन प्रशिक्षण शाळांच्या घटनेत (Prospectus/Constitution) कलम ११ ची एक महत्त्वपूर्ण तरतूद होती. या कलमानुसार, वनरक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात अंतिम परीक्षेत प्रथम क्रमांकाने उत्तीर्ण होणाऱ्या उमेदवारांना थेट वनपाल प्रशिक्षण अभ्यासक्रमासाठी प्रवेश दिला जात असे.¹ ही एक स्पष्ट, गुणवत्तेवर आधारित आणि पदोन्नतीसाठी प्रोत्साहन देणारी योजना होती, जी कर्मचाऱ्यांमध्ये सर्वोत्तम कामगिरी करण्यासाठी स्पर्धा निर्माण करत असे.

२.२. १९८७ चे भरती नियम: एक धोरणात्मक बदल

महाराष्ट्र शासनाने 'वनपाल, वनरक्षक, इत्यादी (भरती) नियम, १९८७' लागू केले. या नियमानुसार वनपाल पदावर नियुक्तीसाठी तीन मार्ग निश्चित करण्यात आले: (अ) पदोन्नती, (ब) नामनिर्देशन (Nomination), आणि (क) बदली.¹ या नियमांच्या अंमलबजावणीनंतर, शासनाने न्यायालयात असा युक्तिवाद केला की, या नवीन नियमांमुळे प्रशिक्षण शाळांच्या घटनेतील जुने कलम ११ आपोआप निष्प्रभ झाले आहे.¹ या बदलामुळे एक मोठी प्रशासकीय आणि कायदेशीर पोकळी निर्माण झाली, कारण नवीन नियमांनी जुन्या प्रथेचे भवितव्य स्पष्ट केले नव्हते.

२.३. प्रशासकीय खंड (१९८८-२००७)

१९८७ च्या नियमानंतर, गुणवत्ताधारक वनरक्षकांना वनपाल प्रशिक्षणासाठी पाठवण्याची प्रथा जवळजवळ थांबली (केवळ २००१ सालचा अपवाद वगळता).^१ याचा थेट परिणाम 'नामनिर्देशन' या पदोन्नती मार्गावर झाला. नामनिर्देशनाद्वारे वनपाल होण्यासाठी वनपाल प्रशिक्षण अभ्यासक्रम उत्तीर्ण करणे आवश्यक होते, परंतु हे प्रशिक्षणच बंद झाल्यामुळे हा मार्ग कार्यरत निरुपयोगी ठरला. यामुळे अनेक वर्षांपासून गुणवत्ताधारक असूनही पदोन्नतीच्या संधीपासून वंचित राहिलेल्या वनरक्षकांमध्ये आणि त्यांच्या संघटनांमध्ये असंतोष वाढू लागला, ज्यांनी शासनाकडे अनेक निवेदने सादर केली.^१

२.४. डॉ. एस. एस. पारसनीस समिती

या वाढत्या समस्येवर तोडगा काढण्यासाठी, शासनाने डॉ. एस. एस. पारसनीस यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नेमली. या समितीने आपल्या अहवालात, गुणवत्ताधारक वनरक्षकांना पुन्हा वनपाल प्रशिक्षणासाठी पाठवून त्यांना नामनिर्देशनाद्वारे वनपाल म्हणून नियुक्त करण्याची शिफारस केली.^१ तथापि, प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (PCCF) यांनी दिनांक १४/११/२००६ रोजीच्या पत्राद्वारे या शिफारशी लागू करण्याबाबत चिंता व्यक्त केली. त्यांच्या मते, यामुळे "भेदभाव आणि प्रशासकीय गुंतागुंत" निर्माण होण्याची शक्यता होती.^१ यावरून हे स्पष्ट होते की, शासनाने स्वतःच्या धोरणात्मक संदिग्धतेमुळे आणि निष्क्रियतेमुळे ही समस्या निर्माण केली. १९८७ च्या नियमांचा आणि जुन्या कलम ११ मधील तरतुदींचा स्पष्ट समन्वय साधण्यात आलेले अपयश हेच या संघर्षाचे मूळ कारण ठरले.

कलम ३: २००८ चे वनपाल प्रशिक्षण: एक 'विशेष प्रकरण' आणि त्याची वादग्रस्त उत्पत्ती

जवळपास दोन दशकांच्या प्रशासकीय खंडानंतर, शासनाने अखेरीस गुणवत्ताधारक वनरक्षकांच्या प्रलंबित मागणीवर कारवाई करण्याचा निर्णय घेतला. या ६५ वनरक्षकांना प्रशिक्षणासाठी पाठवण्याची प्रक्रिया, त्यांच्या दाव्याचा तथ्यात्मक पाया आहे.

३.१. प्रस्ताव आणि मंजूरी

या प्रक्रियेची सुरुवात प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, नागपूर यांच्या कार्यालयातून १४ नोव्हेंबर २००६ रोजी झाली. त्यांनी शासनाकडे एक प्रस्ताव सादर केला, ज्यात १९८८ ते २००५ या कालावधीतील तुकडी-निहाय प्रथम आलेल्या ६५ वनरक्षकांना 'विशेष बाब' (special case) म्हणून वनपाल प्रशिक्षणासाठी पाठवण्याची शिफारस करण्यात आली होती.^१ शासनाने २५ जानेवारी २००७ रोजी या प्रस्तावातील त्रुटीबाबत विचारणा केली, ज्याला उत्तर म्हणून PCCF कार्यालयाने १७ फेब्रुवारी २००७ रोजी एक सुधारित प्रस्ताव सादर केला. त्यात असे म्हटले होते की, वानिकी हा तांत्रिक विषय असल्याने, अशा प्रोत्साहनपर योजना विभागासाठी उपयुक्त ठरतील. अखेरीस, शासनाने या प्रस्तावाला मंजूरी दिली.^१ ही संपूर्ण प्रक्रिया दर्शवते की हा निर्णय घाईघाईने किंवा चुकून घेतलेला नव्हता, तर तो एक विचारपूर्वक घेतलेला धोरणात्मक निर्णय होता.

३.२. अधिकृत पत्रव्यवहार आणि अंमलबजावणी

शासकीय मंजूरीनंतर, प्रशासकीय चक्र वेगाने फिरले. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक कार्यालयाने २० फेब्रुवारी २००८ रोजीच्या पत्रान्वये, प्रशिक्षणासाठी जाण्यास इच्छुक असलेल्या ६३ वनरक्षकांची यादी मुख्य वनसंरक्षक (संशोधन, शिक्षण व प्रशिक्षण), पुणे यांच्याकडे पुढील कार्यवाहीसाठी पाठवली.^१ हे पत्र या प्रशिक्षणाच्या अधिकृत आणि दस्तऐवजीकृत स्वरूपावर शिक्कामोर्तब करते.

३.३. प्रशिक्षणाची सुरुवात

सर्व प्रशासकीय प्रक्रिया पूर्ण झाल्यानंतर, निवड झालेल्या वनरक्षकांनी १५ मार्च २००८ रोजी दादासाहेब चौधरी वन प्रशिक्षण विद्यालय, पाल येथे त्यांच्या एक वर्षाच्या वनपाल प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाला सुरुवात केली. हे प्रशिक्षण १४ मार्च २००९ रोजी संपणार होते.^१

तक्ता ३.१: वनपाल प्रशिक्षणासाठी निवड झालेल्या वनरक्षकांची यादी (२००८)

खालील तक्त्यामध्ये, प्रधान मुख्य वनसंरक्षक कार्यालयाने २० फेब्रुवारी २००८ रोजीच्या पत्रासोबत जोडलेल्या ६३ वनरक्षकांची माहिती दिली आहे. हा तक्ता या प्रकरणाच्या केंद्रस्थानी असलेल्या व्यक्तींची अधिकृत नोंद म्हणून काम करतो.

अ. क्र.	वनरक्षकाचे नाव	मूळ प्रशिक्षण कालावधी	मूळ प्रशिक्षण विद्यालय	वनवृत्त	वन विभाग
१	श्रीराम जी. जाधव	१.१.८९ ते ३०.६.८९	शहापूर	धुळे	जळगाव
२	श्री. झेड. ए. मालवीय	१.१.८९ ते ३०.६.८९	शहापूर	अमरावती	परतवाडा
३	श्री. व्ही. एस. चकणे	१.७.९० ते ३०.१२.९०	जालना	औरंगाबाद	नांदेड
४	श्री. एम. व्ही. मानमोडे	१.७.९१ ते ३१.१२.९१	शहापूर	नाशिक	पश्चिम भाग
५	श्री. डी. पी. कडू	१.१.९२ ते ३०.६.९२	जालना	यवतमाळ	यवतमाळ
६	श्री. एस. यु. महाजन	१.१.९२ ते ३०.६.९२	पाल	यवतमाळ	यवतमाळ
७	श्री. बी. के. चवरे	१.७.९२ ते ३१.१२.९२	शहापूर	धुळे	जळगाव

अ. क्र.	वनरक्षकाचे नाव	मूळ प्रशिक्षण कालावधी	मूळ प्रशिक्षण विद्यालय	वनवृत्त	वन विभाग
8	श्री. आर. डी. पाटील	1.7.92 ते 31.12.92	पाल	नागपूर	नागपूर
9	श्री. ए. बी. कुंभार	1.1.93 ते 30.6.93	शहापूर	कोल्हापूर	कोल्हापूर
10	श्री. एस. एफ. नैकामे	1.7.93 ते 31.12.93	शहापूर	नागपूर	गोंदिया
...
63	श्री. जी. एच. गोखले	1.1.05 ते 31.12.05	पाल	नागपूर	गोंदिया
(टीप: संपूर्ण यादीसाठी संदर्भ ¹ पाहावा.)					

या सर्व घटनाक्रमावरून हे स्पष्ट होते की, शासनाने २००८ मध्ये या कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षणासाठी पाठवण्याचा निर्णय 'विशेष बाब' आणि 'शेवटची संधी' म्हणून घेतला होता.¹ याचा अर्थ, शासन १९८७ च्या नियमांबद्दल आणि त्यामुळे निर्माण झालेल्या परिस्थितीबद्दल पूर्णपणे जागरूक होते. त्यांनी जाणीवपूर्वक नियमांमधून एक मार्ग काढून अनेक वर्षांपासून प्रलंबित असलेला गुणवत्ताधारक कर्मचाऱ्यांचा प्रश्न सोडवण्याचा प्रयत्न केला.

कलम ४: कायदेशीर अडथळे: न्यायालयीन खटले आणि प्रशिक्षणाची तडकाफडकी समाप्ती

शासनाच्या या 'विशेष' निर्णयाला लवकरच कायदेशीर आव्हानांना सामोरे जावे लागले. या कायदेशीर लढाईमुळे केवळ प्रशिक्षण कार्यक्रमच थांबला नाही, तर शासनाला स्वतःच्या निर्णयाच्या विरोधात भूमिका घेण्यास भाग पाडले गेले, ज्यामुळे या ६५ कर्मचाऱ्यांवरील अन्याय अधिक गडद झाला.

४.१. महाराष्ट्र प्रशासकीय न्यायाधिकरणातील (MAT) आव्हान

प्रशिक्षण सुरु झाल्यानंतर काही काळातच, ठाणे वनवृत्तातील शहापूर विभागातील काही वनरक्षकांनी, ज्यांची या प्रशिक्षणासाठी निवड झाली नव्हती, त्यांनी शासनाच्या या निर्णयाला महाराष्ट्र प्रशासकीय न्यायाधिकरण (MAT), मुंबई येथे मूळ अर्ज क्र. ४५१/२००७ आणि ७५/२००८

द्वारे आव्हान दिले.¹ त्यांनी असा युक्तिवाद केला की, ही निवड प्रक्रिया प्रचलित भरती नियमांचे उल्लंघन करणारी आहे.

४.२. उच्च न्यायालयातील रिट याचिका (W.P. 3653/2008)

प्रशासकीय न्यायाधिकरणाने निवड झालेल्या ६५ वनरक्षकांच्या विरोधात निर्णय दिल्यानंतर, या कर्मचाऱ्यांनी त्या निर्णयाला मुंबई उच्च न्यायालयाच्या औरंगाबाद खंडपीठात रिट याचिका क्र. ३६५३/२००८ द्वारे आव्हान दिले.¹

• याचिकाकर्त्यांचे मुख्य युक्तिवाद:

1. **नैसर्गिक न्यायाचे उल्लंघन:** MAT ने आपला निर्णय देण्यापूर्वी, ज्या ६५ कर्मचाऱ्यांच्या हितावर थेट परिणाम होणार होता, त्यांना पक्षकार बनवले नाही किंवा त्यांचे म्हणणे ऐकून घेतले नाही. ही नैसर्गिक न्यायाच्या 'ऑडी अल्टरम पार्टम' (दुसऱ्या पक्षाला ऐका) या तत्वाची पायमल्ली आहे.¹
2. **रास्त अपेक्षा (Legitimate Expectation):** शासनाने स्वतःच आम्हाला प्रशिक्षणाला पाठवून पदोन्नतीची रास्त अपेक्षा निर्माण केली होती, जी अशा प्रकारे मनमानी पद्धतीने रद्द करता येणार नाही.¹
3. **नियमांचा चुकीचा अर्थ:** न्यायाधिकरणाने प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाच्या प्रवेश नियमांना, पदावरील भरतीच्या नियमांसोबत गोंधळात टाकले आहे.¹

- **शासनाची विरोधाभासी भूमिका:** याच उच्च न्यायालयातील कार्यवाहीदरम्यान, महाराष्ट्र शासनाने एक लेखी निवेदन (Written Statement) सादर केले, ज्यात त्यांनी स्वतःच्याच कृतीच्या विरोधात भूमिका घेतली. शासनाने असा युक्तिवाद केला की, १९८७ च्या भरती नियमांनंतर प्रशिक्षण विद्यालयाची घटना आणि त्यातील कलम ११ निष्प्रभ झाले होते, त्यामुळे त्या आधारावर प्रशिक्षण देणे हे नियमांनुसार नव्हते.¹ ही भूमिका त्यांच्याच २००६-२००८ मधील प्रशासकीय निर्णयांच्या पूर्णपणे विरोधात होती.

४.३. प्रशिक्षणाची तडकाफडकी समाप्ती

न्यायालयीन आदेश आणि शासनाच्या या नवीन कायदेशीर भूमिकेमुळे, प्रधान मुख्य वनसंरक्षकांनी १७ मे २००८ रोजीच्या आदेशान्वये प्रशिक्षणाची मान्यता रद्द केली. या आदेशाच्या आधारे, पाल येथील प्रशिक्षण विद्यालयाच्या संचालकांनी २९ मे २००८ रोजी प्रशिक्षणार्थींना तडकाफडकी कार्यमुक्त केले, ज्यामुळे त्यांचा अभ्यासक्रम अर्ध्यावरच थांबला.¹ या प्रकरणात, मूळ कायदेशीर आव्हान जरी इतर कर्मचाऱ्यांनी दिले असले, तरी शासनाने न्यायालयात स्वतःच्या 'विशेष बाब' धोरणाचा बचाव करण्याऐवजी, ते धोरणच अवैध असल्याचे मान्य केले. या कायदेशीर डावपेचामुळे शासनाची सोय झाली, परंतु निवड झालेल्या ६५ कर्मचाऱ्यांचा बळी गेला. यामुळेच, संघटनेने उल्लेख केलेला 'अन्याय' हा केवळ प्रशिक्षण रद्द झाल्यामुळे नाही, तर ज्या शासनाने त्यांना संधी दिली, त्याच शासनाने ती संधी कायदेशीररित्या नाकारल्यामुळे झाला आहे.

कलम ५: निर्णायक आधार: सर्वोच्च न्यायालय आणि १५५ वनपालांचे प्रकरण

जवळपास एक दशक कायदेशीर अंधारात राहिल्यानंतर, या ६५ वनरक्षकांच्या लढ्याला एका दुसऱ्या, समांतर कायदेशीर प्रकरणातून आशेचा किरण मिळाला. हा आधार म्हणजे सर्वोच्च

न्यायालयाचा एक महत्वाचा निकाल आणि त्यावर आधारित महाराष्ट्र शासनाने जारी केलेला एक शासन निर्णय, जो आता या प्रकरणातील सर्वात शक्तिशाली शस्त्र बनला आहे.

५.१. सर्वोच्च न्यायालयाचा निकाल (सिव्हिल अपील क्र. १७९७४/२०१७)

हे प्रकरण, *महाराष्ट्र फॉरेस्ट गार्ड्स अँड फॉरेस्टर्स युनियन वि. महाराष्ट्र शासन व इतर*, वन विभागातील पदोन्नतीच्या एका वेगळ्या नियमाशी संबंधित होते. १९८७ च्या नियमांमध्ये २०१३ साली एक दुरुस्ती करून, वनरक्षकांना वनपाल पदासाठीच्या 'मर्यादित विभागीय स्पर्धा परीक्षेस' (LDCE) बसण्यासाठी **पदवीधर असण्याची अट** अनिवार्य करण्यात आली होती. या अटीला आव्हान देण्यात आले. सर्वोच्च न्यायालयाने ३ नोव्हेंबर २०१७ रोजी दिलेल्या आपल्या ऐतिहासिक निकालात ही अट **घटनाविरोधी** ठरवली. न्यायालयाने स्पष्ट केले की, एकाच संवर्गातील (Forest Guard) कर्मचाऱ्यांमध्ये केवळ शैक्षणिक पात्रतेच्या आधारावर असा भेद करणे, हे भारतीय संविधानाच्या कलम १४ (समानतेचा हक्क) आणि कलम १६ (सार्वजनिक नोकरीत समान संधी) यांचे उल्लंघन आहे. न्यायालयाने याला "एकाच वर्गात दुसरा वर्ग" (class within a class) निर्माण करण्याचा प्रकार म्हटले.²

५.२. २० जून २०२४ चा शासन निर्णय (GR)

सर्वोच्च न्यायालयाच्या उपरोक्त निकालाच्या थेट अंमलबजावणीसाठी, महाराष्ट्र शासनाच्या महसूल व वन विभागाने २० जून २०२४ रोजी शासन निर्णय क्रमांक एस-३०/०९/२३/प्र.क्र.२१०/फ-४ जारी केला.¹

- हा शासन निर्णय, त्या घटनाविरोधी LDCE द्वारे पदोन्नती मिळालेल्या १५५ वनपालांच्या सेवा-ज्येष्ठतेसंबंधी होता.
- शासन निर्णयात स्पष्ट करण्यात आले की, जरी पदवीची अट घटनाविरोधी ठरली असली तरी, सर्वोच्च न्यायालयाने त्या आधारावर **आधीच दिलेल्या पदोन्नत्या अबाधित** ठेवल्या आहेत.
- सर्वात महत्वाचे म्हणजे, या शासन निर्णयाने असे निर्देश दिले की, या १५५ कर्मचाऱ्यांना पदोन्नतीच्या पदावरील सर्व सेवाविषयक लाभ मिळतील आणि त्यांची **सेवा-ज्येष्ठता त्यांच्या वनपाल पदावर निवड/रुजू झाल्याच्या दिनांकापासून** निश्चित केली जाईल.¹

५.३. समानतेसाठी संघटनेचा युक्तिवाद

या ६५ वनरक्षकांच्या संघटनेने आता हाच २० जून २०२४ चा शासन निर्णय आपल्या लढ्याचा मुख्य आधार बनवला आहे. त्यांचा युक्तिवाद समानतेच्या (Parity) तत्वावर आधारित आहे:

जर शासन, सर्वोच्च न्यायालयाच्या निकालाचा आदर करून, अन्याय टाळण्यासाठी १५५ कर्मचाऱ्यांची सेवा-ज्येष्ठता त्यांच्या पदोन्नतीच्या मूळ दिनांकापासून निश्चित करू शकते, तर त्याच समान न्यायाच्या आणि समतेच्या तत्वावर, शासनाने या ६५ गुणवत्ताधारक वनरक्षकांनाही त्यांच्या प्रशिक्षणाच्या सुरुवातीच्या तारखेपासून, म्हणजेच **१५ मार्च २००८** पासून, 'मानिव दिनांक' पदोन्नती देऊन त्यांच्यावरील अन्याय दूर करावा.¹

हा युक्तिवाद केवल दयेची याचना नाही, तर तो 'स्टारे डेसिसिस' (न्यायालयीन निर्णयाचे बंधन) आणि समतेच्या सिद्धांताचा धोरणात्मक वापर आहे. संघटना शासनाला त्यांच्याच एका धोरणात्मक निर्णयाची आठवण करून देत आहे, जो त्यांनी एका समांतर आणि समानधर्मी प्रकरणात आधीच लागू केला आहे. शासनाने आता या मागणीकडे दुर्लक्ष करणे म्हणजे स्वतःच्याच धोरणांची दुटप्पी अंमलबजावणी करणे होय, असा एक शक्तिशाली कायदेशीर आणि नैतिक युक्तिवाद संघटनेने तयार केला आहे.

कलम ६: समान न्यायासाठी मोहीम: संघटनेचा वाढता पत्रव्यवहार (२०२४-२०२५)

२० जून २०२४ रोजीच्या महत्वपूर्ण शासन निर्णयानंतर, ६५ वनरक्षकांच्या संघटनेने तोच न्याय आपल्यालाही मिळावा, यासाठी एक पद्धतशीर आणि नियोजनबद्ध मोहीम सुरु केली. त्यांनी शासनाच्या कार्यकारी उतरंडीतील प्रत्येक स्तरावर निवेदने सादर केली, परंतु शासनाकडून मिळालेला प्रतिसाद हा केवळ उदासीनतेचा होता, ज्यामुळे हा लढा अधिक तीव्र झाला.

६.१. पाठपुराव्याचा मार्ग

संघटनेने आपल्या मागण्या शासनाच्या सर्वोच्च अधिकाऱ्यांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी एक धोरणात्मक क्रम अवलंबला. त्यांनी केवळ एकाच कार्यालयावर अवलंबून न राहता, प्रधान सचिव (वने) यांच्यापासून ते थेट महाराष्ट्राच्या राज्यपालांपर्यंत, प्रत्येक स्तरावर आपले म्हणणे मांडले. या प्रत्येक निवेदनात, त्यांनी १५५ वनपालांना लागू केलेल्या न्यायतत्त्वाचा हवाला दिला आणि त्याच आधारावर आपल्यासाठी 'मानिव दिनांक' पदोन्नतीची मागणी केली.^१

६.२. पाठपुराव्याचा कालक्रम आणि शासनाची निष्क्रियता

खालील तक्ता संघटनेच्या अथक प्रयत्नांचा आणि शासनाच्या सातत्यपूर्ण निष्क्रियतेचा स्पष्ट आलेख दर्शवतो. हा तक्ता केवळ तारखांची नोंद नाही, तर तो प्रशासकीय दिरंगाईचा एक ठोस पुरावा आहे.

तक्ता ६.१: संघटनेचा पाठपुरावा आणि शासकीय प्रतिसादाचा कालक्रम (२०२४-२०२५)

पत्राची तारीख	संघटनेचा जावक क्रमांक	कोणाला उद्देशून	मुख्य मागणी	दिलेली मुदत	शासनाची कारवाई/परिणाम
02/09/2024	प्र.क्र. ३१/१८८/२०२४-२५	मा. प्रधान सचिव (वने), महसूल व वनविभाग ^१	१५५ वनपालांप्रमाणे, ६५ वनरक्षकांना १५/०३/२००८ पासून मानिव दिनांक (Deem Date) देणे.	31/10/2024	कोणतीही दखल घेतली नाही. ^१

पत्राची तारीख	संघटनेचा जावक क्रमांक	कोणाला उद्देशून	मुख्य मागणी	दिलेली मुदत	शासनाची कारवाई/परिणाम
11/11/2024	प्र.क्र. ३१/२६१/२०२४-२५	मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य ¹	प्रधान सचिवांनी दखल न घेतल्याने, मुख्य सचिवांनी प्रकरणात हस्तक्षेप करून न्याय द्यावा.	15/12/2024	कोणतीही दखल घेतली नाही. ¹
28/12/2024	प्र.क्र. ३१/३०३/२०२४-२५	मा. वनमंत्री, महाराष्ट्र राज्य ¹	वरिष्ठ अधिकाऱ्यांकडून प्रतिसाद न मिळाल्याने, मंत्र्यांनी लक्ष घालून न्याय द्यावा.	15/02/2025	कोणतीही दखल घेतली नाही. ¹
16/02/2025	प्र.क्र. ३१/३८७/२०२४-२५	मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य ¹	प्रशासकीय आणि राजकीय स्तरावर दखल न घेतल्याने, मुख्यमंत्र्यांनी हस्तक्षेप करावा.	15/03/2025	कोणतीही दखल घेतली नाही. ¹
15/03/2025	प्र.क्र. ३१/४२३/२०२४-२५	मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य ¹	शासनाच्या सर्व स्तरांवरून निराशा झाल्याने, राज्यपालांनी लक्ष घालावे.	15/05/2025	प्रलंबित; मुदतीत न्याय न मिळाल्यास लोकायुक्त आणि मानवाधिकार आयोगाकडे जाण्याचा इशारा.

संघटनेची ही वाढत्या क्रमातील पत्रव्यवहाराची रणनीती केवळ आपला संताप व्यक्त करण्यासाठी नाही, तर ती एक कायदेशीरदृष्ट्या मोजून-मापून टाकलेले पाऊल आहे. यातून ते हे सिद्ध करत आहेत की, त्यांनी न्यायालयाकडे जाण्यापूर्वी सर्व प्रशासकीय पर्यायांचा वापर केला आहे.

कोणत्याही न्यायालयात 'रिट ऑफ मॅडमस' (Writ of Mandamus) दाखल करण्यापूर्वी, अर्जदाराला हे दाखवून द्यावे लागते की, त्याने संबंधित प्राधिकरणाकडे न्यायाची मागणी केली होती आणि ती मागणी नाकारली गेली किंवा त्याकडे दुर्लक्ष केले गेले. हा पत्रव्यवहाराचा क्रम याच कायदेशीर गरजेची पूर्तता करतो आणि भविष्यातील कोणत्याही न्यायालयीन लढाईसाठी संघटनेची बाजू अधिक मजबूत करतो.

कलम ७: सर्वसमावेशक कायदेशीर आणि प्रशासकीय विश्लेषण

या प्रकरणाच्या मुळाशी असलेले कायदेशीर आणि प्रशासकीय मुद्दे समजून घेण्यासाठी, संबंधित सेवा कायद्यातील तत्त्वे आणि या प्रकरणातील तथ्यांचा एकत्रित विचार करणे आवश्यक आहे. या विश्लेषणातून हे स्पष्ट होते की, ६५ वनरक्षकांचा दावा केवळ भावनिक नसून तो मजबूत कायदेशीर तत्वांवर आधारित आहे.

७.१. 'मानिव दिनांक पदोन्नती' (Deemed Date of Promotion) चे तत्त्व

भारतीय सेवा कायद्यामध्ये 'मानिव दिनांक' हे एक महत्त्वाचे तत्त्व आहे. जेव्हा एखाद्या कर्मचाऱ्याची पदोन्नती प्रशासकीय चुका, कायदेशीर वाद किंवा त्याच्या स्वतःच्या नियंत्रणाबाहेरील इतर कारणांमुळे विलंबाने होते, तेव्हा त्याला झालेले नुकसान भरून काढण्यासाठी हे तत्त्व वापरले जाते. याद्वारे, कर्मचाऱ्याला ज्या तारखेला मूळतः पदोन्नती मिळायला हवी होती, त्याच तारखेपासून पदोन्नती दिल्याचे मानले जाते. यामुळे, त्याचे सेवा-ज्येष्ठता, वेतन आणि इतर लाभांचे संरक्षण होते.^५ महाराष्ट्र नागरी सेवा नियमांमध्येही अशा परिस्थितीत न्याय देण्यासाठी तरतुदी आहेत.^९ या प्रकरणात, ६५ वनरक्षकांची पदोन्नती शासनाच्या धरसोड वृत्तीमुळे आणि न्यायालयीन प्रक्रियेमुळे थांबली, त्यामुळे त्यांना मानिव दिनांक देण्याचा दावा कायदेशीरदृष्ट्या समर्थनीय आहे.

७.२. रास्त अपेक्षेचे तत्त्व (Doctrine of Legitimate Expectation)

जेव्हा शासन स्वतःच्या निर्णयाद्वारे एखाद्या व्यक्ती किंवा गटाच्या मनात विशिष्ट लाभाची रास्त अपेक्षा निर्माण करते, तेव्हा ते त्यापासून मनमानी पद्धतीने माघार घेऊ शकत नाही. या प्रकरणात, शासनाने गुणवत्ताधारक वनरक्षकांना निवडून, त्यांना 'विशेष बाब' म्हणून पदोन्नतीसाठीच्या प्रशिक्षणाला पाठवून, त्यांच्या मनात पदोन्नतीची एक स्पष्ट आणि रास्त अपेक्षा निर्माण केली. नंतर, केवळ इतर कर्मचाऱ्यांच्या कायदेशीर आव्हानामुळे आणि स्वतःच्या विरोधाभासी भूमिकेमुळे ही प्रक्रिया रद्द करणे, हे रास्त अपेक्षेच्या तत्त्वाचे थेट उल्लंघन आहे.

७.३. नैसर्गिक न्यायाचे उल्लंघन (Audi Alteram Partem)

या प्रकरणातील सुरुवातीचा आणि सर्वात गंभीर कायदेशीर दोष म्हणजे महाराष्ट्र प्रशासकीय न्यायाधिकरणाने (MAT) दिलेला निर्णय. हा निर्णय त्या ६५ वनरक्षकांना पक्षकार न बनवता किंवा त्यांचे म्हणणे ऐकून न घेता दिला गेला.^१ 'दुसऱ्या पक्षाला ऐकून घ्या' हे नैसर्गिक न्यायाचे मूलभूत तत्त्व आहे. कोणत्याही व्यक्तीवर परिणाम करणारा निर्णय तिला सुनावणीची संधी

दिल्याशिवाय घेतला जाऊ शकत नाही. या प्रक्रियेतील त्रुटीमुळे मूळ निर्णयच कायदेशीरदृष्ट्या कमकुवत ठरतो.

तक्ता ७.१: कायदेशीर युक्तिवादांचे तुलनात्मक विश्लेषण

या प्रकरणातील गुंतागुंत समजून घेण्यासाठी, दोन्ही बाजूंच्या युक्तिवादांचे तुलनात्मक विश्लेषण करणे महत्त्वाचे आहे.

कायदेशीर/तथ्यात्मक मुद्दा	संघटनेचा युक्तिवाद (६५ वनरक्षकांच्या वतीने)	शासनाचा प्रति-युक्तिवाद (संभाव्य)
कलम ११ ची वैधता	कलम ११ नुसार प्रशिक्षण देणे ही विभागाची जुनी प्रथा होती. शासनाने २००८ मध्ये याच प्रथेचा आधार घेऊन 'विशेष बाब' म्हणून निर्णय घेतला, त्यामुळे ते नंतर त्यापासून फिरू शकत नाहीत. ^१	१९८७ च्या भरती नियमांनंतर कलम ११ कायदेशीरदृष्ट्या संपुष्टात आले होते. त्यामुळे, २००८ मध्ये दिलेले प्रशिक्षण हे नियमानुसार नव्हते. ^१
२००८ च्या प्रशिक्षणाचा उद्देश	हा एक जाणीवपूर्वक घेतलेला धोरणात्मक निर्णय होता, जो अनेक वर्षांपासूनचा अन्याय दूर करण्यासाठी होता. तो प्रशासकीय चूक नव्हता. ^१	हा निर्णय न्यायालयीन निकालाच्या अधीन होता आणि न्यायाधिकरणाने तो रद्द केल्याने तो अप्रभावी झाला. ^१
२०२४ च्या शासन निर्णयाची लागूता	२० जून २०२४ चा शासन निर्णय (१५५ वनपालांसाठी) समान न्यायाच्या तत्वावर आधारित आहे. तोच न्याय आम्हालाही लागू झाला पाहिजे. हा एक कायदेशीर आधार (precedent) आहे. ^१	ते प्रकरण मर्यादित विभागीय परीक्षेतील (LDCE) सर्वोच्च न्यायालयाच्या निकालाशी संबंधित होते. हे प्रकरण प्रशिक्षणाशी संबंधित आहे. दोन्ही प्रकरणे तथ्यात्मकदृष्ट्या भिन्न आहेत.
नैसर्गिक न्यायाचे तत्व	MAT ने आम्हाला न ऐकता निर्णय दिला, जे नैसर्गिक न्यायाचे उल्लंघन आहे. ^१	ही एक प्रक्रियात्मक त्रुटी असू शकते, परंतु मूळ मुद्दा भरती नियमांच्या वैधतेचा आहे.
रास्त अपेक्षा दावा	शासनाच्या कृतीने आमच्या मनात पदोन्नतीची रास्त अपेक्षा निर्माण झाली होती, जिचा भंग झाला आहे. ^१	कोणतीही प्रशासकीय कृती ही नेहमीच प्रचलित कायदे आणि नियमांच्या अधीन असते.

या विश्लेषणातून हे स्पष्ट होते की, शासनाचा बचाव हा केवळ एका तांत्रिक आणि प्रक्रियात्मक मुद्द्यावर (१९८७ चे नियम) अवलंबून आहे. याउलट, संघटनेची बाजू ही समता, नैसर्गिक न्याय, रास्त अपेक्षा आणि शासनाच्याच कृतीतून निर्माण झालेल्या समान न्यायाच्या आधारावर (precedent) अशा अनेक मजबूत आणि ठोस कायदेशीर व नैतिक तत्वांवर आधारित आहे. रिट

याचिकेसारख्या समन्यायी अधिकारक्षेत्रात (equity jurisdiction), जिथे केवळ कायद्याच्या तांत्रिकतेपेक्षा न्यायाला अधिक महत्त्व दिले जाते, तिथे संघटनेची बाजू अधिक वजनदार ठरण्याची दाट शक्यता आहे.

कलम ८: निष्कर्ष आणि धोरणात्मक शिफारसी

या प्रकरणाच्या सर्व तथ्यात्मक, प्रशासकीय आणि कायदेशीर पैलूंचे सखोल विश्लेषण केल्यानंतर, हा अहवाल खालील निष्कर्ष आणि शिफारसी सादर करत आहे.

८.१. विश्लेषणाचा सारांश

या प्रकरणातील उपलब्ध पुरावे आणि कागदपत्रे हे निःसंदिग्धपणे दर्शवतात की, ६५ वनरक्षकांनी 'मानिव दिनांक' पदोन्नतीसाठी केलेला दावा अत्यंत गुणवत्तेचा आणि समर्थनीय आहे. या प्रकरणातील अन्याय हा केवळ प्रशासकीय दिरंगाईचा परिणाम नसून, तो प्रामुख्याने महाराष्ट्र शासनाच्या धोरणात्मक विसंगती, कायदेशीर प्रक्रियेत घेतलेली विरोधाभासी भूमिका आणि त्यानंतर जवळजवळ १६ वर्षे दाखवलेल्या अक्षम्य उदासीनतेमुळे झाला आहे. शासनाने २००८ मध्ये 'विशेष बाब' म्हणून एक सकारात्मक पाऊल उचलले, परंतु कायदेशीर आव्हानाला सामोरे जाताना स्वतःच्याच निर्णयाचा बचाव करण्याऐवजी तो नाकारला. ही कृती प्रशासकीय विश्वासार्हतेवर प्रश्नचिन्ह निर्माण करणारी आहे.

८.२. अंतिम मत

२० जून २०२४ रोजी १५५ वनपालांच्या बाबतीत लागू केलेला समान न्यायाचा सिद्धांत, नैसर्गिक न्यायाच्या तत्वांचे झालेले उल्लंघन आणि शासनाच्या कृतीतून निर्माण झालेले रास्त अपेक्षेचे तत्त्व या सर्वांचा एकत्रित विचार करता, या ६५ वनरक्षकांना १५ मार्च २००८ या दिनांकापासून वनपाल पदाची मानिव दिनांक पदोन्नती (Deemed Date of Promotion) देणे हे कायदेशीर आणि नैतिकदृष्ट्या बंधनकारक आहे. या पदोन्नतीसोबत त्यांना सर्व आनुषंगिक लाभ, जसे की सुधारित वेतननिश्चिती, सेवा-ज्येष्ठतेतील योग्य स्थान आणि थकबाकी, मिळायलाच हवेत.

८.३. महाराष्ट्र शासनासाठी शिफारसी

- तात्काळ कारवाई:** शासनाने कोणताही विलंब न करता, २० जून २०२४ रोजीच्या शासन निर्णयाच्या धर्तीवर, या ६५ वनरक्षकांना १५ मार्च २००८ पासून वनपाल पदावर मानिव दिनांक पदोन्नती मंजूर करणारा एक स्वतंत्र शासन निर्णय तात्काळ निर्गमित करावा.
- प्रशासकीय अंमलबजावणी:** प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख) यांना निर्देश देण्यात यावेत की, त्यांनी या शासन निर्णयाची अंमलबजावणी करण्यासाठी आवश्यक प्रशासकीय कार्यवाही, जसे की सेवा-ज्येष्ठता याद्यांमध्ये सुधारणा करणे, वेतन निश्चित करणे आणि आर्थिक लाभांची थकबाकी काढणे, युद्धपातळीवर पूर्ण करावी.
- कायदेशीर धोरण:** हा वाद प्रशासकीय स्तरावरच मिटवणे शासनाच्या हिताचे आहे. अन्यथा, भविष्यातील न्यायालयीन लढाईत शासनाची बाजू कमकुवत असून, त्यात पराभव

होण्याची शक्यता अधिक आहे. यामुळे केवळ शासनाचा वेळ आणि पैसा वाया जाईल, शिवाय न्यायालयाकडून ताशेरे ओढले जाण्याची नामुष्कीही पत्करावी लागेल.

८.४. संघटनेसाठी संभाव्य पुढील दिशा

जर शासनाने १५ मे २०२५ या संघटनेने दिलेल्या अंतिम मुदतीपर्यंत कोणताही सकारात्मक निर्णय घेतला नाही, तर संघटनेने खालील मार्गांचा अवलंब करावा:

1. **प्रशासकीय तक्रार:** आपल्या पत्रात नमूद केल्याप्रमाणे, सर्वप्रथम **महाराष्ट्र लोकायुक्त** आणि **राज्य मानवाधिकार आयोग** यांच्याकडे शासनाच्या निष्क्रियतेबद्दल आणि त्यामुळे कर्मचाऱ्यांच्या मानवाधिकारांचे उल्लंघन झाल्याबद्दल औपचारिक तक्रार दाखल करावी.¹
2. **न्यायालयीन लढा:** त्याचबरोबर किंवा त्यानंतर, मुंबई उच्च न्यायालयात एक नवीन रिट याचिका दाखल करावी. या याचिकेत, शासनाला त्यांच्या प्रलंबित निवेदनांवर निर्णय घेण्याचे निर्देश देण्यासाठी 'रिट ऑफ मॅडमस' (Writ of Mandamus) आणि २० जून २०२४ च्या शासन निर्णयाच्या आधारावर मानिव दिनांक पदोन्नती मंजूर करण्याचे निर्देश देण्याची मागणी करावी. संघटनेने केलेला पद्धतशीर पत्रव्यवहार आणि शासनाची निष्क्रियता (तक्ता ६.१ मध्ये दर्शवल्याप्रमाणे), ही या याचिकेचा सर्वात मजबूत आधार असेल.